

Expression of the human psyche in poetry (on the example of Amir Khudoiberdi's poems)

Manzura NAMAZOVA¹

Karshi State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2021

Received in revised form

15 September 2021

Accepted 20 October 2021

Available online

15 November 2021

Keywords:

human psyche,
psychological thinking,
psychoanalytic theory,
Freud's critique or classical
psychoanalytic criticism,
modern direction of
literature.

ABSTRACT

In the national poetry, the modern life of the people, the various changes taking place in the spiritual world of the nation find their artistic expression. There is a difficulty in expressing the human spirit and psyche in verses. That is why this article presents scientific views on the expression of the human spirit in poetry. Amir Khudoiberdi's poems use the methods of recollection of memories, internal and external monologue, dialogue, dreaming, hallucinations, illusions, portraits, depictions of nature, and meditation, which are widely used in modern poetry.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp97-104>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Nazmda inson ruhiyati ifodasi (Amir Xudoyberdi she'rlari misolida)

Kalit so'zlar:

inson ruhiyati,
psixologik fikrlash,
psixoanalitik nazariya,
Freyd tanqidi yoki klassik
psixoanalitik tanqid,
adabiyotda modern
yo'nalishi.

ANNOTATSIYA

Milliy nazmda xalqning hozirgi hayoti, millat ruhiy olamida sodir bo'layotgan turli xildagi evrilishlar o'zining badiiy ifodasini topib boradi. Inson ruhi, psixikasini misralarda ifoda etishning o'z qiyinchiligi, mashaqqati mavjud. Shuning uchun ham ushbu maqolada inson ruhiyatini she'riyatda ifodalash haqida ilmiy qarashlar keltirilgan. Amir Xudoyberdi she'rlarida xarakterlar ruhiyatini tasvirlashda hozirgi zamon she'riyatida keng qo'llanilayotgan xotiralarni eslash, ichki va tashqi monolog, dialog, tush ko'rish, gallyutsinatsiya, illyuziya, portret, tabiat tasviri, mulohaza yuritish kabi usullari istifoda etilgan.

¹ Teacher of "Uzbek language and literature" department of Pedagogical Institute of Karshi State University. Karshi, Uzbekistan.

Выражение человеческой психики в поэзии (на примере стихов Амира Худойберди)

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

психика человека, психологическое мышление, психоаналитическая теория, критика Фрейда или классическая психоаналитическая критика, современное направление литературы.

В национальной поэзии, современной жизни народа находят свое художественное выражение различные изменения, происходящие в духовном мире нации. Сложно выразить в стихах человеческий дух и психику. Поэтому в данной статье представлены научные взгляды на выражение человеческого духа в поэзии. В стихах Амира Худойберди используются широко используемые в современной поэзии приемы воспоминаний, внутреннего и внешнего монолога, диалога, сновидений, галлюцинаций, иллюзий, портретов, изображений природы и медитации.

Adabiyotda mualliflar ramziylik va xarakteristikalar yordamida hayotning qirralarini aks ettiradilar. Inson ruhiyati – bu hayotning ko‘p e‘tibor qaratadigan jihati. Mashhur psixolog Zigmund Freyd inson psixikasini uch toifaga ajratadi: “Id”, “Ego” va “Superego”. Har bir toifa turli xil psixologik fikrlashni ifodalaydi, natijada turli belgilar o‘rtasida turli reaksiyalar paydo bo‘ladi. Xarakterning o‘ziga xos xususiyatlari bir-biridan farq qilsa-da, insoniyatdagi umumiy motivatsiyaning birlashtiruvchi ipi inson psixologiyasining bu alohida tomonlarini bog‘laydi. “Xazinalar oroli” romani Zigmund Freydning inson psixikasi haqidagi nazariyalarining muallif R.L. Stivensonning har biri insonning turli psixologik tomonlarini ifodalovchi turli figuralarni tavsiflashi orqali tasvirleydi.

Tarix, falsafa, sotsiologiya, psixologiya va boshqalar kabi sohalar doirasida bir-biriga bog‘langan adabiyot – bu har doim o‘rganilgan va muhokama qilingan inson, borliq va madaniyat, shaxsiyat va individual farqlarni talqin qilish uchun til ifoda vositasi sifatida foydalaniladigan fan. Adabiyot va psixologiya o‘rtasida juda kuchli bog‘liqlik borki, ularning har ikkalasi ham insonlar va ularning munosabati, dunyoni idrok etishi, baxtsizliklari, istaklari, orzulari, qo‘rquvlari, ziddiyatlari va yarashuvlari bilan bog‘liq; turli tushunchalar, usullar va yondashuvlar yordamida individual va ijtimoiy tashvishlarni ifodalaydi. Muallif hayotni o‘z maqsadlari, tasavvurlari, mafkuralari va qadriyatlariga ko‘ra aks ettiradi va nafaqat his-tuyg‘ularni uyg‘otish, balki hayot va borliq mazmunini ochishga yordam berish orqali ham o‘quvchiga noma‘lum va ko‘rinmas olam eshiklarini ochadi. Shubhasiz, adabiyot odamlarga ong va tafakkurni oshirish orqali o‘z shaxsini bilish va idrok qilish imkonini beradi. Shuni ta’kidlash kerakki, inson va borliq ko‘pgina ilmiy tadqiqotlar, tasviriy san‘at va adabiyotlarda azaldan asosiy element bo‘lib kelgan.

Psixoanalitik nazariyotchilar o‘zlarining uslublari, yondashuvlari va idroklari bilan farq qiladigan Freyd psixoanalizida, asosan, muhim tushunchalar va atamalar, usullar va tasniflardan foydalanadilar.

Freyd tanqidi yoki klassik psixoanalitik tanqid ... rassomlarning (ijodkorlar, hunarmandlar) o‘zlari va ular yaratgan narsalar (romanlar, she‘rlar, rasmlar, haykaltaroshlik, binolar) o‘rtasidagi aloqalarni izlash va kashf qilish (va keyinchalik tahlil qilish) bilan bog‘liq. Adabiyotga kelsak, u mualliflar tomonidan “ixtiro qilingan” personajlarni, ular ishlatadigan tilni va “Freyd tasviri” deb nomlanuvchi narsalarni tahlil qiladi [2, 332].

Freyd psixoanaliz usullariga e'tibor qaratgan psixoanalitik tanqidchilar nafaqat muallifning ongi va shaxsiyatini aks ettiradi, balki muallif asarlarini tasavvur kuchining mahsuli yoki matni sifatida ham ko'rib chiqadi, bu shaxslar, xususan, rassomlar va mualliflar uchun juda muhimdir. Shu nuqtayi nazardan shuni ta'kidlash kerakki, adabiyot ham, psixologiya ham tasavvur va tuyg'ularga murojaat qiladi. Psixologiya adabiy asarlarni tahlil qilishda e'tiborga loyiq o'rin egallaydi va har bir soha o'z tadqiqoti va tahlillari markaziga shaxsni qo'yadi. Shu jihatdan, o'quvchi e'tiborini "Psixologik roman"ga qaratish kerak bo'ladi, u "ko'pincha qahramonlarning ma'naviy, hissiy va ruhiy hayotiga, syujet va voqealarga emas, balki xarakter tahliliga tegishli" [2, 709-10]. Inson va borliqning ma'nosini topishga intilish bo'lgan adabiyot ko'plab odamlar va mutaxassislar uchun ham ilhom manbai hisoblanadi, masalan, psixoanalitik tanqidning yetakchi vakili Zigmund Freyd, ko'plab adabiy matnlarni, shu jumladan, Shekspir asarlarini tahlil qildi.

Psixoanalitik tanqid dunyo va borliqning timsoli bo'lib xizmat qiladigan qahramonlar bilan shug'ullanadi, ular hayotning mazmunini ochib berish uchun namunali figuralar sifatida taqdim etiladi. O'quvchilar o'zlarini haqiqiy odamlar deb hisoblashlari mumkin bo'lgan qahramonlar bilan tanishtirishlari mumkin: "ularning hayotini xayoliy qahramonlar naqshlari asosida modellashtiring" [9, 102].

Amir Xudoyberdi o'zbek she'riyatiga XX-asrning 80-yillarida kirib keldi. Amir Xudoyberdini elga tanitgan asarlari, ijod namunalari talaygina. U yaratgan ijod namunalari mavzu doirasiga qarab muxlis tanlaydi. Amir Xudoyberdining "Suho" to'plami to'rtliklardan iborat bo'lsa, "Dunyo va men" kitobi esa inson ruhiyati va falsafasi, uning psixologiyasi mos va xos satrlarda, tashbehlar va ifodalarda aks ettirilgan.

Bugungi kunda Amir Xudoyberdi ijodini, she'rlarini tahlil qilayotgan, undagi psixik holatlar, ruhiyat, inson qalbini aks ettirish yo'llarini izohlab berayotgan ishlar sanoqli, ular orasidan ajratib o'tish kerak bo'lganlari qatorida Abdurahmon Primqulovning "Iztirob inkishofi yoxud shoir Amir Xudoyberdi portretiga chizgilar" [1] asari alohida o'rin egallaydi.

Amir Xudoyberdining modern yo'nalishdagi she'rlarida, ko'pincha, mavjud ijtimoiy tuzum norasoligidan shikoyat, diydasi qattiq kimsalarga nisbatan shaxsiy nafrat, kinoya motivlarini kuzatish mumkin [1, 9].

Abdurahmon Primqulov Amir Xudoyberdi ijodidagi modern yo'nalishida bitilgan misralari yuzasidan shunday psixoanalitik tahlil olib borgan:

Amir Xudoyberdi uchliklari ba'zan hayotiy-falsafiy yoxud xayoliy fantaziya hosilasi sifatida qog'ozga tushgan. Shoir uchliklari boshdan-oyoq modern she'r namunalari sarasiga kiradi. Bunday she'rlarda muallifning tasavvur olami emas, balki taxayyul olamining cheksiz, chegarasiz ruhiy manzaralari butun chigalliklari bilan namoyon bo'ladi:

*Tuyoqlar ostida ezilgan maysa,
Agar daraxt bo'lib o'ssaydi,
Gavronbop bo'lardi har bir novdasi.*

Maysa nima? Nega u tuyoqlar ostida ezilgan? Uning daraxt bo'lmasligi, demak, gavronbop bo'lolmasligi ham aniq. Tuyoq – otning tuyog'i emas. U taraqqiyotga g'ov, fisq-u fasod egalarining umumlashma timsoli. [1, 9].

Biz esa shoirning modern yo'nalishdagi "Kechagina" she'rini oldik.

KECHAGINA...

Kechirimli bo'l, yaxshilikka buyur va johillardan yuz o'gir... (A'rof.199-oyat)

Kechagina gulga ko‘mganlar
Bugun seni tiqar tuproqqa.
Taqdiriga beso‘z ko‘nganlar
Kuch topolmas qarshi turmoqqa.

Tog‘lar hayron, yulduzlar ham lol:
“Nahot Oliy jonzot a‘moli
Riyo erur?” Javobsiz savol
Girdobida ayanchli holi.

Nahot shunday: Inson degan zot
Soxtalikka muk tushgan, g‘arib?
Tebranadi sassiz koinot,
Chaqnar vulqon yer ko‘ksin yorib.

Buqalamun kabi turlanar
Bir lahzada ming bor, vodarig‘!
Bir-birini xo‘rlar, xo‘rlanar,
Qachon bo‘lur yuzimiz yorug‘?!

Amir XUDOYBERDI,
20.07.2021

(Meaning:

Only yesterday

Be forgiving, enjoin what is right, and turn away from the ignorant ... (A‘raf, 199)

They were buried in flowers only yesterday
Today you are thrown to the ground.
They are accustomed to their destiny
To resist without finding strength.

The mountains are amazing, the stars are amazing:
“Will the deeds of the Supreme Being dissolve Riya*?” An unanswered question
It’s a sad state of affairs.

Is it so: Is a human being a liar, a stranger?
The vibrating silent universe,
The erupting volcano erupted.

Mankind turns like a chameleon A thousand times in a moment they humiliate each other,
When will our faces be bright!?)

---

* Har bir mo‘min-musulmon banda hazir bo‘lishi lozim bo‘lgan qalb xastaliklarining biri riyodir. “Riyo” so‘zi ko‘z bilan ko‘rish, nazar solish va odamlar ko‘rsin ma‘nolarini anglatadi. Oxirgi ma‘no riyo uchun xosdir.

She'ning tub mohiyati aslida qanchalik chuqur ekanligini kirish qismida keltirilgan oyatdan his qilish mumkin. "Kechagina" she'ri yozuvchining bosh estetik, axloqiy prinsiplarini shakllantiruvchi asar sifatida ham qimmatlidir.

Modernistlar olamni mantiqqa tayanmagan, hissiy "tafakkur" asosidagina to'laqonli tushunish mumkin, deb hisoblaydilar. Ular bunda mantiqiy-tahliliy mushohadaga qarshi turib, irratsional ongni yetakchi sanaydilar. Shuning uchun modernistlar an'anaviy metodlarni inkor etib, abstrakt, noreal ifoda shakllarida ijod eta boshlaydi. Bu yo'nalish vakillari ijtimoiylikdan chekinib, o'z shuuri tomon yuzlanadi. "Ya'ni bu o'rinda voqelikni aks ettirish emas, ijodkorning o'z-o'zini ifodalashi ustuvor ahamiyat kasb etadi" [8].

"Kechagina"da ham modernistik g'oyalar mavjud, shoir she'rda zo'r ehtirom bilan ilgari surgan insondagi eng aziz, muqaddas tuyg'ular – vijdon, diyonat, imon e'tiqod, adolat g'oyasini ham o'zida ifodalaydi.

Xalq ruhining mustahkamligi nimani anglatadi? Vatanga bo'lgan muhabbatni qanday omillar belgilaydi? Bu va boshqa savollarga zamonaviy nazm yozuvchisi Amir Xudoyberdi to'liq javob beradi.

Muallif tomonidan ko'tarilgan bir qator mavzular ichida eng muhimi tushunarsiz qalb xarakteri, umumiy milliy ruh muammosi bo'lib tuyuladi. Bu ijtimoiy-falsafiy muammo insoniyatni asrlar davomida tashvishga solib kelgan. Ruhiyat tasviri keskin ziddiyatlar asosida namoyon bo'ladi. Ruhiyat tasvirining bu tamoyili uzoq davrlar mobaynida shakllangan klassik tasvirning mohiyatini tashkil etadi. Ruhiyat tahlili (odatda) onglilikni ongsizlikdan, intuitsiyadan, ijtimoiylikni individuallikdan qidirish orqali voqealikning mohiyatini ochishga undaydi.

DUNYO VA MEN

1

Pishmagan bir boshqoq edim, o'rdi charx,
"Nimang qoldi unda?.." deb na so'rdi charx.
"Dilim qoldi..." deyolmadim, inchunin,
Necha mendin ulug'larni ko'rdi charx.

2

Yetishdim: ko'kka ko'z tikib – tuproqqa,
Yelib-yugurib, ranj chekib, tuproqqa.
O'ylaydurman: xurram paytlarim salom
Berdimmi bir, boshim egib tuproqqa?!

3

Vasl istadim – firoq bo'ldi nasibam,
Nafas chiqib, bir "oh" bo'ldi nasibam.
"Ey, yoronlar! Qanday odam edi u?.." –
Degan so'nggi so'roq bo'ldi nasibam.

4

Musulmonlar yomonlamas marhumni,
Kulol yasar ayri-ayri har xumni.
Ko'hna bozor, siniq sopol bo'lsam-da,
Boshqalardan kam qo'ymadi narximni.

5

Charx aylanar – armonimga ne parvo?
G'amim, quvonch-u shonimga ne parvo?
Osmon o'sha osmon, yer ham o'sha yer –
Uvol ketgan yosh jonimga ne parvo?!

6

O'ylaydurman: qolgay bu jahon mensiz,
Yashaydur el, kechadur zamon mensiz.
Unutishar yaqinlarim birma-bir,
O, men g'arib... O'zimga yomon mensiz.

7

O'lim so'nggi devor emas, yupanch – shu,
Zavolsizdir Ruh – xor emas, yupanch – shu.
Yangi libos kiyganingda hayitda
Eskisi hech darkor emas, yupanch – shu!

8

Sen dunyodan, dunyo sendan judomi?
Labingdagi qotgan so'z ne? Vidomi?!
Degaydirilar: gar imoning but bo'lsa,
Visoliga erishgaysan Xudoning!

9

Imon nima – kech angladim, g'o'r edim,
G'ofil edim, ko'zi ochiq ko'r edim.
Imonsizlar “Sen bizdan!” deb qo'limdan
Yetakladi – peshonasi sho'r edim!

10

Kech angladim: tavfiq nadir, sujud na,
Iloh nadir, ruh nimadir, vujud na?
Ko'tarolmay gunohimning qopini
Qolganimda bildim – qo'rquv, umid na?

11

Men olamdan o'tmadim, balki olam
Mendan o'tdi. Emdi mening zuvolam,
Buyuk Kulol ilkidadir, xohlasi
Ko'za yasar, xohlasi yana odam!

12

Sog'inch qoldi yuragimning unida,
Toshdek qotdi jigarimning xunida.
Diydor uchun bu dunyodan ketdim men,
Ko'rishgaymiz Buyuk visol kunida!

13

Ketganimdan g'anim xursand, yo Rabbim?!
Ko'rmadilar manim xursand, yo Rabbim?!
Ular azob ichra qoldi, manim-chi,
Ruhim ozod, tanim xursand, yo Rabbim!
(Meaning: THE WORLD AND ME

1

I was an unripe spike, the wheel hit me,
“What's left of it?” Asked the wheel.
I didn't say, “I'm heartbroken”.
he saw greater than me.

2

I'm done: staring at the sky – to the ground, running, hurting, to the ground.
I think: did I greet you when I was happy, with my head bowed to the ground?!

3

I wanted love - it's over,
"O fools! What kind of person was she?"
That was my last question.

4

Muslims do not condemn the deceased,
The potter makes each pot separately.
The old bazaar, although I am a broken potter,
He did not set my price lower than others.

5

The wheel spins – it doesn't care about my wishes
What do I care about my sorrows and joys?
The sky is the sky and the earth is the earth –
What does my young soul care about?!

6

I think: this world will remain without you,
the people live without me, time goes by without me.
One by one my loved ones will forget,
Oh, I'm a stranger... I am bad for myself.

7

Death is not the last wall, comfort is this,
The Spirit is not a chorus, but a consolation.
When you put on a new dress, you don't need the old one for Eid, it's a consolation!

8

Are you out of the world, is the world out of you?
What's the hard word on your lips?
They say: if you have an idol of faith, you will get God's approval!

9

What is faith – I realized late, I was buried,
I was ignorant, I was blind.
The unbelievers say, "You are from us!" He led me by the hand – my forehead was
salty!

10

I realized late: tawfiq* is rare, sujud is not,
What is God, what is spirit, what is existence?
When I was overwhelmed by my guilt, I knew – what is fear, what is hope?

11

I did not die, but the world passed me.
Now my ring is in the hands of the Great Potter,
If he wants, he can make a jug, if he wants, he can make another man!

---

* Tavfiq "favq" so'zidan olingan bo'lib, bir narsaga ustun bo'lish, erishish, muvaffaq bo'lish ma'nolarini anglatadi. Islomda esa buni Alloh nasib qilibdi, marhamat qilibdi, inoyat etibdi deb tushunamiz.

12

I miss you in my heart,
It was as hard as stone in the blood of my liver.
I left this world for Meeting,
See you on the day of the Great attainment!

13

I'm glad I'm gone, my lord!
They didn't see, I'm happy, my lord?!
They are in agony, what about me,
My soul is free, my body is happy, O Lord!

Amir Xudoyberdi she'rlarini badiiy noqislikdan asrab, unga o'zgacha estetik tarovat baxsh etgan omillar-bu ruhiyat tasviri quyuqligi va shakllaridan samarali foydalanilganligidir.

Badiiy adabiyotda "eslash" uslubiga ko'p murojaat qilinadi. Ushbu ruhiy holat insonga xos bo'lib, uning asosida xotira deb atalmish hodisa yotadi. Xotira o'tmishda bo'lib o'tgan va inson ongida mustahkam o'rnashib olgan, hayot taqozosi bilan uning shuurida qaytadan jamlanuvchi voqea-hodisa yoki kechinmadan iborat. Xotira insonning o'tmishi, hoziri va kelajagini bog'lovchi ruhiy ko'priki bo'lib, uning bilish jarayonida ahamiyati benihoya kattadir. She'r misralarida eslash hamda kelajak haqidagi fikrlar uyg'unlashgan. Insondagi eslash xususiyati barcha uchun xos, lekin aqli raso, komil shaxslarda bu ruhiy jarayon kuchli, mantiqli va izchil kechadi. Insondagi eslash turli vaziyatlarda turlicha kechadi. Inson ,beixtiyor, masrur damlarida baxtsiz va mahzun damlarini eslaydi. Ba'zan esa u ,aksincha, og'ir damlarida xushnud va quvnoq damlarini eslaydi. Inson ruhiyatidagi mana shunday tabiiy ruhiy holatdan Amir Xudoyberdi juda o'rinli foydalanadi.

Inson ruhiyati o'ta murakkab va rang-barangdir. Shu bois uning namoyon bo'lmish shakllari ham turlichadir. Amir Xudoyberdining she'rida qahramonlarning xatti-harakatlarini, faoliyatlarini ham ijtimoiy va ruhiy jihatdan asoslash maqsadida o'ylash, mulohaza yuritish holatlariga katta e'tibor qaratadi. Chunki asar qahramonlarining o'y-fikr yuritishi uning o'zligini, inson sifatidagi mohiyatini kitobxonga aniqlab berishga imkon beradi. Umuman olganda, mulohaza yuritish, o'ylash psixologik tasvirning eng murakkab, ayni zamonda, eng samarador usuli hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmon Primqulov. Iztirob inkishofi yoxud shoir Amir Xudoyberdi portretiga chizgilar. Ikkinchi nashr. – T.: "Musiqqa", 2015. – B. 75.
2. Cuddon J.A. Dictionary of Literary terms and literary theory (4th ed.). Penguin Books, 1999.
3. Karimov E., Nazarov B. Adabiy turlar va janrlar. 1 tom. T., Fan. 1991.
4. Karimov H. Janriy yoki uslub. T., Fan. 1991
5. Mamajonov S. Uslub jilolari. T., Adabiyot va san'at, 1992.
6. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar // Sharq yulduzi, 1993. – № 10–11. – B. 182.
7. Qodirov P. Xalq tili va realistik proza. T., Fan. 1973.
8. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr, 2010. – B. 201.
9. Rene Wellek, Austin Warren. Theory of literature. Publisher: Harmondsworth: Penguin Books, 1963. – P. 375.
10. Xudoyberganov N. O'z dunyosi, o'z qiyofasi: Adabiy o'ylar. T., "Yosh gvardiya", 1986.